

استاد همایون کاتوزیان

محمد توکلی طرقي

این شماره ویژه ایران‌نامه را به پاس خدمات ایران‌شناسانه دکتر محمدعلی همایون کاتوزیان به ایشان تقدیم می‌کنیم. همایون کاتوزیان، فرزند مریم و محمدهادی کاتوزیان، در ۲۶ آبان ۱۳۲۱ در تهران متولد شد. ایشان در خرداد ۱۳۳۹ از دبیرستان البرز (کالج امریکایی سابق) فارغ‌التحصیل شد و در پاییز همان سال به دانشکده پزشکی دانشگاه تهران راه یافت. پس از یک سال تحصیل در دانشگاه تهران، برای ادامه تحصیل راهی انگلستان شد و در ۱۳۴۶ دوره کارشناسی اقتصاد را در دانشگاه بیرمنگام (University of Birmingham) به پایان رساند. در همان سال به دانشگاه لندن راه یافت و در ۱۳۴۷ دوره کارشناسی ارشد اقتصاد را با موفقیت گذراند. پس از ۱۶ سال تدریس و انتشار آثاری ممتاز، در ۱۳۶۳ دکترای اقتصاد خود را از دانشگاه کنت در کانتربری (University of Kent at Canterbury) دریافت کرد.

در ۱۳۴۷ و بلافاصله پس از فارغ‌التحصیلی از دانشگاه لندن برای تدریس اقتصاد به استخدام دانشگاه لیدز (Leeds University) درآمد. یک سال بعد، دانشگاه کنت در کانتربری کاتوزیان را با سمت مدرس (استادیار) اقتصاد استخدام کرد. در ۱۳۵۰ به استخدام دائم درآمد و سپس به مدرسی ارشد (دانشیاری) ترفیع یافت. در پاییز ۱۳۵۱ به عنوان استاد مدعو اقتصاد به دانشگاه پهلوی شیراز دعوت شد. در زمستان و بهار ۱۳۵۲ عضو ارشد کالج سنت‌آنتونی (St. Antony's College) شد و در همان‌جا، در سال تحصیلی ۱۳۵۴-۱۳۵۵ به سمت استاد مهمان ایران‌شناسی برگزیده شد. پس

از آن، در سمت "مشاور اقتصادی" با سازمان کشورهای امریکایی (۱۳۵۵)، سازمان برنامه و بودجه ایران (۱۳۵۶)، سازمان بین‌المللی کار (۱۳۵۹) و کنفرانس سازمان ملل متحد در تجارت و توسعه (۱۳۶۱) همکاری کرد. ایشان همچنین استاد مدعو اقتصاد در دانشگاه‌های مک‌مستر (۱۳۵۶-۱۳۵۷)، دانشگاه کالیفرنیا لوس‌آنجلس (۱۳۶۴) و دانشگاه کالیفرنیا سن‌دیگو (۱۳۶۹) بوده است. علاوه بر اینها، در سال ۱۳۸۰ به عنوان پژوهشگر میهمان در مؤسسه مطالعات عالی (Institute for Advanced Study) پرینستون برگزیده شد. کاتوزیان در سال ۱۳۶۵ از دانشگاه کنت بازنشسته شد و به طور دائم به آکسفورد رفت. در این مدت با دانشکده مطالعات شرقی (Faculty of Oriental Studies) و مرکز خاورمیانه (Middle East Centre) همکاری داشته است. از سال ۱۳۸۳ تاکنون پژوهشگر بنیاد میراث ایران در کالج سنت‌آنتونی بوده و کنفرانس‌های متعددی را ترتیب داده است.

کاتوزیان سابقه درخشانی در عرضه خدمات علمی دارد. علاوه بر عضویت در هیئت تحریریه پژوهش در تاریخ اندیشه اقتصادی و روش (*Research in the History of Economic Thought and Methodology*)، مطالعات اقتصادی تطبیقی (*Comparative Economic Studies*)، مطالعات تطبیقی آسیای جنوبی، افریقا و شرق میانه (*Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*) و ایران‌نامه، از ۱۳۸۵ هم‌ویراستار فروست ایران‌شناسی راتلج بوده که تاکنون بیش از ۳۰ عنوان کتاب آن منتشر شده است. کاتوزیان در ۱۳۸۳ به سردبیری ایران‌شناسی: مجله انجمن بین‌المللی ایران‌شناسی (*Iranian Studies: Journal of the International Society for Iranian Studies*) برگزیده شد. او با دوراندیشی و تلاش خستگی‌ناپذیر ایران‌شناسی را از فصل‌نامه‌ای نامنظم به دوماهنامه‌ای منظم و معتبر تبدیل کرد که در ISI نمایه شده است. با انتشار دوماهانه، صفحات این مجله بر گستره وسیع‌تری از پژوهش‌های ایران‌شناسی و پژوهشگران جوان گشوده شد.

کاتوزیان پژوهشگری پرکار و نوآور بوده است. بسیاری از نوشته‌های نخستینش در دهه ۱۳۵۰ علاوه بر روش‌شناسی اقتصاد، بررسی‌های تاریخی بخش خدمات و مراحل توسعه اقتصادی، درباره آمار نیروی کار ایران، بخش کشاورزی، اصلاحات ارضی، توسعه اقتصادی و اقتصاد سیاسی نفت بود. در سال ۱۳۵۳ کتاب درسی دانشگاهی نظریه اقتصاد بین‌المللی را تدوین کرد که انتشارات دانشگاه تهران آن را منتشر ساخت. کاتوزیان که علاقه خاصی به نظام دانشگاهی و تولید دانش داشت، در ۱۳۵۳ دانشگاه و آموزش و پرورش در جهان امروز (*The Universities and Education Today*)، نوشته هربرت

باترفیلد (Herbert Butterfield, 1900-1979)، را ترجمه کرد و در سال ۱۳۵۷ نیز ترجمه بررسی ماهیت و علل ثروت ملل (*An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*)، اثر آدام اسمیت (Adam Smith, 1723-1790)، را که از متون کلاسیک علم اقتصاد است، با مقدمه‌ای مفصل در آدام اسمیت و ثروت ملل منتشر ساخت.

انتشار کتاب‌های انگلیسی ایدئولوژی و روش در علم اقتصاد (*Ideology and Method in Economics*) در ۱۳۵۹ و اقتصاد سیاسی ایران مدرن (*The Political Economy of Modern Iran*) در ۱۳۶۰ نقطه اوج پژوهش‌های دوره‌ای کاتوزیان در بررسی روش شناخت در علم اقتصاد و مشکلات توسعه اقتصادی و سیاسی در ایران بود. ایدئولوژی و روش در علم اقتصاد "یکی از نخستین کاربردهای واقعاً انتقادی فلسفه علوم جدید در ارزیابی روش و تاریخ اندیشه اقتصادی" ارزیابی شد. کاتوزیان که "بررسی‌های مکانیکی و جهان‌شمول" را برای شناخت جامعه ایران ناپسندیده یافته بود، در اقتصاد سیاسی ایران روایت بدیعی از اقتصاد سیاسی و پیدایش استبداد نفتی عرضه کرد.

اگرچه کاتوزیان اقتصاددان است، اما پژوهش‌هایش به مسایل اقتصادی و روش‌شناختی محدود نبوده است. او در شرح علاقه‌مندی‌های پژوهشی‌اش در مقدمه اقتصاد سیاسی ایران مدرن خاطر نشان ساخت: "من یک اقتصاددان ایرانی هستم و از دوران کودکی به خواندن متون علوم اجتماعی 'غیراقتصادی' و علوم انسانی علاقه‌مند بوده‌ام." کاتوزیان در این مقدمه یادآور شد که در ۱۳۵۵ "زندگینامه اجتماعی و ادبی صادق هدایت را تدوین کرده"، کتابی که در ۱۳۷۰ با عنوان صادق هدایت: زندگی و افسانه یک نویسنده ایرانی منتشر شد.

علاقه هم‌زمان کاتوزیان به اقتصاد و ادبیات تا به امروز ادامه داشته است. در حالی که روایت‌های بدیعی از "جامعه کم‌آب و پراکنده"، "جامعه کلنگی"، "جامعه کوتاه‌مدت"، "حکومت استبدادی" و "استبداد نفتی" عرضه کرده است، به بررسی آثار نویسندگانی چون سعدی، هدایت، فروغ فرخزاد، عشقی، عارف، ایرج‌میرزا و ملک‌الشعرا بهار نیز پرداخته و زندگینامه‌های حسن تقی‌زاده، احمد کسروی، محمد مصدق و خلیل ملکی را نیز تدوین کرده است. در کنار ادبیات و اقتصاد، کاتوزیان توجه خاصی به تاریخ و بررسی‌های تاریخی داشته است. اگرچه تاریخی‌نگری در تمامی آثارش نمایان است، اما تاریخ جلوه خاصی در آثار اخیرش چون دولت و جامعه در ایران: انقراض قاجار و استقرار پهلوی (۱۳۷۹) تاریخ و سیاست ایران: دیالکتیک دولت و جامعه (۱۳۸۲) و ایرانیان:

ایران باستان، قرون وسطی و مدرن (۱۳۸۸) داشته است. در ۱۳۹۲، نخستین جایزه سینا در علوم انسانی به پاس این خدمات ایران‌شناسانه به کاتوزیان اهدا شد. دهه‌ای پیش‌تر هم، در سال ۱۳۸۳، جایزه میراث هدایت را برای تدوین بهترین اثر دربارهٔ صادق هدایت دریافت کرده بود. فهرست کامل نوشته‌های کاتوزیان در بخش انگلیسی این شمارهٔ ایران‌نامه و فهرست آثار فارسی ایشان در زیر آمده است.

کتابشناسی همایون کاتوزیان

طنز و طنزینهٔ هدایت (تهران: پردیس دانش، ۱۳۹۴).

در جست‌وجوی جامعهٔ بلندمدت: گفت‌وگوی کریم ارغنده‌پور با دکتر همایون کاتوزیان (تهران: نشر نی، ۱۳۹۳).

سعدی: شاعر زندگی، عشق و شفقت (تهران: نامک، ۱۳۹۳).

گفتمش آن "مثنوی تاخیر شد" (تهران: نشر مرکز، ۱۳۹۳).

ایرانیان: دوران باستان تا دورهٔ معاصر، ترجمهٔ حسین شهیدی (تهران: نشر مرکز، ۱۳۹۲).

نوسازی ناتمام: گفت‌وگوی محمد صادقی با محمدعلی همایون کاتوزیان (تهران: پایان، ۱۳۹۲).

ایران، جامعهٔ کوتاه‌مدت و ۳ مقالهٔ دیگر، ترجمهٔ عبدالله کوثری (تهران: نشر نی، ۱۳۹۰).

دربارهٔ جمالزاده و جمالزاده‌شناسی (تهران: سخن، ۱۳۹۰).

گفت‌وگو دربارهٔ عقلانیت و نوگرایی، گفت‌وگوهایی از محمد صادقی (تهران: پایان، ۱۳۸۸).

گلچین سعدی: گزیدهٔ گلستان، غزل‌ها، بوستان، قصیده‌ها، گزینش و ویرایش محمدعلی همایون کاتوزیان (تهران: نشر مرکز، ۱۳۸۸).

سعدی: شاعر عشق و زندگی (تهران: نشر مرکز، ۱۳۸۵).

هشت مقاله در تاریخ و ادب معاصر (تهران: نشر مرکز، ۱۳۸۴).

بوف کور به خط صادق هدایت؛ همراه تحلیل ساختاری بوف کور از محمد صنعتی، با مقدمه‌هایی از همایون کاتوزیان و محمد صنعتی (تهران: نشر مرکز، ۱۳۸۳).

- درباره بوف کور هدایت (تهران: نشر مرکز، ۱۳۸۱).
- نامه‌های خلیل ملکی، به کوشش امیر پیشداد و محمدعلی همایون کاتوزیان (تهران: نشر مرکز، ۱۳۸۱).
- تضاد دولت و ملت: نظریه تاریخ و سیاست در ایران، ترجمه علیرضا طیب (تهران: نشر نی، ۱۳۸۰).
- دولت و جامعه در ایران: انقراض قاجار و استقرار پهلوی، ترجمه حسن افشار (تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۹).
- مصدق و نبرد قدرت در ایران، ترجمه احمد تدین به انضمام نقدی بر مصدق و نبرد قدرت و اسنادی درباره رابطه علما با دکتر مصدق به کوشش محمد ترکمان (تهران: خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۷۸).
- جناح‌بندی سیاسی در ایران از دهه ۱۳۶۰ تا دوم خرداد ۱۳۷۶، همراه مصاحبه با دکتر محمدعلی همایون کاتوزیان و سعید برزین (تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۷).
- نه مقاله در جامعه‌شناسی تاریخی ایران: نفت و توسعه اقتصادی، ترجمه علیرضا طیب (تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۷).
- احمد کسروی، قیام شیخ محمد خیابانی، با مقدمه و حواشی و ویرایش محمدعلی همایون کاتوزیان (تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۶).
- خشت خام: دفتری از شعرهای محمدعلی همایون کاتوزیان (تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۶).
- استبداد، دموکراسی و نهضت ملی (تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۵).
- ایدئولوژی و روش در اقتصاد، ترجمه م. قائد (تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۴).
- چهارده مقاله در ادبیات، اجتماع، فلسفه و اقتصاد (تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۴).
- خلیل ملکی: برخورد عقاید و آراء و ویرایش و مقدمه محمدعلی همایون کاتوزیان و امیر پیشداد (تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۴).
- مصدق و مبارزه برای قدرت در ایران، ترجمه فرزانه طاهری (تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۳).
- صادق هدایت از افسانه تا واقعیت، ترجمه فیروزه مهاجر (تهران: طرح نو، ۱۳۷۲).

صادق هدایت و مرگ نویسنده (تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۲).

مصدق و نبرد قدرت در ایران، ترجمه احمد تدین (تهران: خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۷۱).

یادنامه خلیل ملکی، به کوشش امیر پیشداد و همایون کاتوزیان (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۰).

خاطرات سیاسی خلیل ملکی، با مقدمه محمدعلی همایون کاتوزیان (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۸).

اقتصاد سیاسی ایران، ترجمه محمدرضا نفیسی و کامبیز عزیزی (تهران: پاپیروس، ۱۳۶۶-۱۳۶۸).

خاطرات سیاسی خلیل ملکی (لندن: جبهه ملیون ایران، نشریه جبهه، ۱۳۶۱ ش/۱۹۸۳ م).

نظریه اقتصاد بین المللی (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۳).